

Et in Arcadia ego. Melancholická idyla slovenských romantikov

Magdalena Bystrzak

Bystrzak, M.: Et in Arcadia ego. The Melancholy Idyll of Slovak Romantic Writers

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 65, No. 1, p. 15 – 26

Key words: idyll, melancholy, Slovak Romanticism, mode, locus amoenus

The present paper outlines the basic assumptions of the research into the idyll in the discourse of Slovak Romanticism. The idyll is defined within the context of recent theoretical knowledge – such as the mode, the semantic attribute of the literary space. In this view the author examines the echos of the idyll in Slovak Romanticism, often coexisting with the esthetics of melancholy. The author uses selected example pieces of writing by Slovak Romantic writers to prove the variety and interpretatory effectiveness of the melancholy idyll, which is defined by three categories – space, time and self. The research material include selected poems written by Ján Botto and Janko Král, which illustrate the specifics of creating the idyll in the discourse of Slovak Romanticism: the past dimension of the idyll, the present times of private pastoral myths, melancholy degradation of the idyllic space, coexistence of the idyllic *locus amoenus* with the elegiac *locus terribilis*. The degraded, lost melancholy idyll is thus interpreted as part of the Romantic imagination – it enters into the dialogue with the legacy of early Slovak literature as well as it complements the register of literary means of expression with the modern, individualized self.

Klíčové slová: idyla, melanchólia, slovenský romantizmus, modus, locus amoenus

Doterajší výskum idyly v kontexte literárnovednej slovakistiky prevažne sprevádzalo žánrové vymedzenie. Jednou z jej realizácií – pevne ukotvenou v slovenskej literárnej tradícii – bola selanka, pri svojom zrode označovaná za „pastírku“ alebo „pastírsky spev“.¹ Idyla sa limitovala aj periodizačne – Barbara

1 Rišková selanku definuje ako špecifický formát idyly, pričom idylu vníma ako „literárny žáner v básnickej i prozaickej forme zobrazujúci vo všeobecnosti absolútne pokojný, ničím nerušený život v stabilnom svete tradičných hodnôt“ (RIŠKOVÁ, Lenka: Medzi folklórnou inšpiráciou a umeleckou štylizáciou. Ján Holý: Selanky (1835 – 1840). In: *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 51).

16 roč. 65, 2018, č. 1

Suchoň-Chmiel v monografii *Dzieje sielanki słowackiej na tle europejskim* odmieta žánrovú životnosť selanky v slovenskom romantizme.² Starší literárnovedný výskum však súčasne poukazoval na neprehliadnuteľnú prítomnosť a interpretačnú funkčnosť idylických motívov v slovenskej romantickej literatúre, a zároveň na žánrový synkretizmus, ktorému čelia nielen bádatelia romantizmu. Ako píše Zlatko Klátik: „neadekvátnosť normatívnych názvov, hľadanie nových a ich rozkolísanosť a neustálenosť je dôsledkom romantickej ‚revolúcie‘, uvoľnenia druhových kánonov klasicizmu, miešania rodov i druhov a vytvárania nových, obyčajne prechodných, pomedzných druhových foriem.“³ Príspevok sa preto sústreďí na ozveny idyly v literárnom diskurze romantizmu, sčasti taktiež v podobe ozvien selanky ako jedného z jej subžánrov.

V kontraste voči normatívnemu chápaniu idyly sa napokon umiestňuje aj staršia teoretická reflexia: „(...) eidyllion vo všeobecnosti len obrázok znamená, a eidyllion sa môže volať i naša selanka i vzdelanenka, tamtá obrázok zo života roľníckeho, táto obrázok zo života meštianskeho. Pastierenku si môžeme predstaviť na spôsob obrazu kolísky osamote stojacej pri žblnkotajúcom potôčiku; selanku na spôsob obrazu čistého roľníckeho domčeka; vzdelanenku na spôsob meštianskeho domu so záhradkou a v záhradke kvetné hriadky a pri kvetných hriadkach besiedka a v besiedke pekné dievčatko.“⁴ Fragmentárne poznámky o *eidyllione*, ktoré predložil Karol Kuzmány v estetickej stati *O kráse* (1836) potvrdzujú terminologickú variabilitu a žánrovú rozkolísanosť idyly, príznačnú pre viaceré kultúrne prostredia.⁵ U Kazimierza Brodzińskiego – vyhláseného za poľského teoretika idyly⁶ – napokon v stati *O idyllii pod względem moralnym* (1823) nachádzame obranu idyly ako literárnej reprezentácii túžby po harmónii, bezpečí (vlastnej všetkým

2 V knihe o tom píše: „I znów zdawałoby się, że tak popularna w romantyzmie ideologia słowiańska, tworząca mit słowiańskiej Arkadii, operująca pojęciem mitycznego czasu i miejsca, stwarza sielance nowe możliwości, że może wytworzyć nową jej odmianę. Jednakże silne upolitycznienie słowianofilstwa, nacechowanie go nie tylko aktualnością, ale i klimatem walki z wrogiem, kultem oręża i rewolucji, heroizmem czynów wojennych, okazało się silniejsza i zlikwidowało ostatecznie sielankę jako gatunek o cechach zupełnie odmiennych i całkowicie innym klimacie świata przedstawionego“ / „Mohlo by sa zdať, že slovanská ideológia – v romantizme obzvlášť populárna –, ktorá napokon vytvorila mýtus slovanskej Arkádie a pracovala s pojmom mýtického času a priestoru, poskytuje pre selanku nové možnosti, a preto je schopná vytvoriť jej nové podoby. Avšak zrejmy politický ráz slavianofilstva, jeho aktuálnosť, vnútorná orientácia na boj s nepriateľom, kult armády, revolúcie a heroizmu vojnových skutkov, bol silnejší a napokon zlikvidoval selanku ako žáner s úplne inými črtami a s odlišnou atmosférou literárnej skutočnosti“ – preklad M. B. (SUCHOŇ, Barbara: *Dzieje sielanki słowackiej na tle europejskim*. Kraków: Universitas, 1994, s. 115). Suchoň-Chmiel píše o prítomnosti selanky v slovenskej literatúre od neskej renesancie po sentimentalizmus. Všimá si však útržkovitú prítomnosť idyly v literárnom diskurze slovenského romantizmu.

3 KLÁTIK, Zlatko: *Slovenský a slovanský romantizmus. Typológia epických druhov*. Bratislava: Veda, 1977, s. 190.

4 KUZMÁNY, Karol: *O kráse*. In: KUZMÁNY, Karol: *Dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 343.

5 V poľskom kultúrnom prostredí sa napríklad uplatňovali pomenovania „skotopaska“, „pastorela“, „sielanka“ (rus. sioło), „wilaneska“ a pod. Pozri GAZDA, Grzegorz – TYNIECKA-MAKOWSKA, Słowinia (eds.): *Sielanka*. In: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Kraków: Universitas, 2006, s. 698 – 700. V anglofónnom prostredí sa doteraz používa termín „pastoral“. K subžánrom idyly patria takisto bukolika, ekloga, georgika, pastorála a pod.

6 Pozri WITKOWSKA, Alina: *Ślawianie, my lubim sielanki*. Warszawa: PIW, 1972, s. 77.

jednotlivcom) či dokonca vedomej voľby životnej filozofie (eklogy).⁷ V tomto zmysle bukoliky, pastierenky, selanky alebo pastorály reprezentujú konkrétny model sveta, ktorého šťastní obyvatelia sú zbavení „svetových“ ambícií a túžby po moci, chvália dobrosrdečnosť a vnútorný poriadok.⁸ Psychologické a sociologické motivácie idylických variánt – na jednej strane túžba po jednoduchosti, šťastí a autenticite, na druhej zas vzbura proti mestskému prostrediu a kultúre chápanej ako súhrn konvencií a ustálených noriem – sú pritom obdobné.⁹ V súlade s myšlienkou „urobiť komplikované jednoduchým“,¹⁰ idyla ponúka odpoveď na viacero otázok, ktoré sa považujú nielen za umelecky príťažlivé, ale aj za existenčne dôležité.

Hľadať v romantizme idylu znamená jednak vymaniť ju z nánosov normatívnosti a jednak sledovať jej transformácie a schopnosť fungovať ako modus. Pojem modu, tak ako ho používa napríklad bohemista Pavel Šidák, predstavuje významový príznak diela, na vertikálnej úrovni prechádza cez viaceré žánre, nie je jednotkou taxonomickou (ako napríklad v tradičnom genologickom poňatí druh, žáner a subžáner), napokon je platný pre celý literárny priestor.¹¹ Sémantickým príznakom idylického modu je podľa Šidáka topos útulného miesta, *locus amoenus* – prevažne idylická krajina, útulný, bezpečný a harmonický priestor s ohraničeným horizontom. V podobných intenciách o idyle píše aj polonista Marek Zaleski – idylu vníma ako literárnu konvenciu, ktorá síce počas vývinu nadobudla aj prvky neprirodzenosti a umelosti,¹² no zároveň je naďalej platnou reprezentáciou odvekých ľudských túžob.¹³ Koniec koncov samotná idyla, ktorej vývoj v jednotlivých kultúrnych prostrediach je predmetom nielen historickej poetiky, ale aj filozofie kultúry, predstavuje modifikovateľnú konvenciu, čím vzbudzuje záujem viacerých literárnych diskurzov, vrátane romantizmu.¹⁴

Základnou tézou príspevku však je, že v diskurze slovenského romantizmu idylický modus koexistuje s melanchóliou, vstupuje s ňou do dialógu a tvorí dobovo špecifické konfigurácie. Prítomnosť melanchólie a smrti v idylickej krajine pritom sprevádza myslenie o idyle od čias Theokrita a Vergília. Viaže sa takisto so

7 BRODZIŃSKI, Kazimierz: O idylli pod względem moralnym. In: *Pisma estetyczno-krytyczne*, zv. 1. Warszawa : Wydawnictwo Gabinetu Filologicznego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1934, s. 409 – 416.

8 Pozri napríklad ZALESKI, Marek: W mateczniku poezji. In: *Echa idylli w literaturze polskiej doby nowoczesności i późnej nowoczesności*. Kraków : Universitas, 2007, s. 8.

9 Witkowska, c. d., s. 64 – 65.

10 Richard Jenkyns poznamenáva: „Pastoral, said William Empson, is a process of ‘putting the complex into the simple’ – perhaps the most famous of modern attempts to explain this curious genre in terms of its aesthetic or social function“ / „Definícia *pastoral* – nasledujúc Williama Empsona – ako procesu, ktorého cieľom je „urobiť komplikované jednoduchým“ je možno najznámejším moderným pokusom vysvetliť tento zaujímavý žáner z hľadiska jeho estetickej alebo spoločenskej funkcie“ – preklad M. B. (JENKYNs, Richard: Pastoral. In: JENKYNs, Richard (ed.): *The Legacy of Rome. A New Appraisal*. Oxford : Oxford University Press, s. 151).

11 Pozri ŠIDÁK, Pavel: Sen o ideálu. Elegie a idyla. In: ŠIDÁK, Pavel: *Úvod do štúdia genologie. Teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha : Akropolis, 2013, s. 90 – 92.

12 Jednou z fáz vývoja idyl v európskom prostredí bol tzv. gessnerizmus – S. Gessnerovi, autorovi populárnych idýl, preromantická a romantická literárna kritika vyčítala konvenčnosť a popularizovanie utopických konštruktov. Gessner pritom ovplyvnil viacerých osvietenských autorov, predovšetkým francúzskych a anglických.

13 Zaleski, c. d., s. 5.

14 Tamže, s. 5 – 24.

známym novovekým toposom *Et in Arcadia ego*, presláveným najmä barokovými obrazmi Francesca Barbieriho (umeleckým pseudonymom Guercino) a Nicolasa Poussina.¹⁵ Na prepojenie idyly s melanchóliou systematicky poukazuje aj starší zahraničný literárnovedný výskum idyly (a jej prevažne západoeurópskej manifestácie, akou je pastoral), predovšetkým z anglofónnej oblasti (Celeste Schenck, Richard Jenkyns a Paul Alpers a viacerí iní).¹⁶ V týchto intenciách píše aj súčasný poľský prozaik a literárny vedec Marek Bieliński: „Ako biblický had, strata [melanchólia – M. B.] nám hovorí: et in Arcadia Ego, usadila som sa v raji, som chlebom všelijakej ničoty, ale aj v srdci šťastia budem plesňou každej radosti.“¹⁷ Melancholické transformácie idyly na textovej úrovni majú však viacero variánt – melanchólia nie vždy idylu degraduje, často ju dopĺňa, obracia naruby, vyzdvihuje jej hodnotu alebo konvenčnosť. Melancholický moment vnáša do idyly prevažne vedomie pomítnutosti, straty, smrti, narušuje pôvodnú idylickú integritu prostredia a subjektu, degraduje cyklickosť času.

Melancholickú idylu textovo doložím na vybraných básňach slovenských romantikov so zreteľom na texty Janka Kráľa a Jána Bottu. Následne vyčlením aspoň základné parametre, ktoré v jednotlivých textoch melancholickú idylu správajú. Nasledujúc Piotra Śniedziewskiego, ktorý v monografii *Elegijna świadomość romantyków* skúmal podoby elegickosti v poľskej romantickej poézii, sa zamyslím nielen nad kategóriou *locus amoenus*, útulného miesta, ale zároveň nad kategóriou času a emocionalitou subjektu.¹⁸ Tri kategórie – priestor, čas a subjekt – vyskytujúce sa vo vzájomných konfiguráciách, považujem za konštitutívne pre melancholickú idylu, za jej významové príznaky a interpretačné piliere.

Na kategóriu času hneď na úvod svojej monografie *Echa idylli w literaturze polskiej doby nowocześnieści i późnej nowocześnieści* naráža Marek Zaleski, keď píše, že „od čias romantizmu sú raje a arkadické krajiny rajmi stratenými“.¹⁹ Podľa Zaleského romantik nezvykne umiestňovať idylu v prítomnosti, vracia sa k nej v snových predstavách: „jeho pohľad mení udalosti a krajiny na pamiatky, je zároveň spomienkou ako aj gestom, ktoré anticipuje stratu objektu.“²⁰ Strata je pritom (predovšetkým v klasických psychoanalytických teóriách melanchólie, ako zdôrazňuje Tomáš Horváth) konštitutívna pre melanchóliu (vo freudovskom slova zmysle ide o neprepracované trúchlenie, v súčasnejšom poňatí ide o stratu túžby, pocit ničoty a teda stratu zmyslu, pripútanosť k smrti ako aj pretrvávajúcu nudu alebo asymболиu, rozklad komunikačných schopností, spomalenie reči a motorické spomalenie a pod.). „Strata totiž odhaľuje deficit bytia“, píše Horváth.²¹

15 Pozri napríklad PANOFKY, Erwin: „Et in Arcadia Ego“. Poussin and the Elegiac Tradition. Dostupné na: https://lauradufresne.files.wordpress.com/2013/10/e-panofsky_et-in-arcadia-ego.pdf [13.12.2017].

16 Pozri napríklad SCHENCK, Celeste Marguerite: *Mourning and panegyric. The Poetics of Pastoral Ceremony*. University Park and London : The Pennsylvania State University Press, 1988; ALPERS, Paul: *What is a pastoral?* Chicago : The University of Chicago Press, 1996; JENKYNs, Richard (ed.): *The Legacy of Rome: A New Appraisal*. Oxford : Oxford University Press, 1992.

17 BIEŃCZYK, Marek: *Melancholia. O tych, co nigdy nie odnajdą straty*. Warszawa : SiC!, 2000, s. 15.

18 ŚNIEDZIEWSKI, Piotr: *Elegijna świadomość romantyków*. Gdańsk : słowo/obraz terytoria, 2015.

19 Zaleski, c. d., s. 21.

20 Tamže.

21 HORVÁTH, Tomáš: Modernistická melanchólia (Kosorkin a Ivan Minárik). In: HORVÁTH, Tomáš: *K poeťke literarného subjektu (modernizmus a okolie)*. Bratislava : Veda, 2016, s. 118.

Stratenú, teda neprítomnú, neuskutočnenú (a zjavne aj neuskutočniteľnú) idylu tematizuje napríklad Ján Botto v krátkej básni *Znáš-li kraj ten*, keď píše:

„Znáš-li kraj ten – kde večný máj,
kde vavrín zelený,
kde slasťou dýcha mach i háj,
jak harfy ozveny?
Ta by ja chcel s tebou, ta ja,
do tohoto tiahnuť kraja,
do myrtových tieni!

*Znáš-li kraj ten,
kde hrud' zeme objali nebesá,
kde tvorstva všeliké plemä
piesňou slasti plesá?
Ta by ja chcel s tebou, ta ja,
do tohoto tiahnuť kraja,
kde slasť neminie sa!*²²

Objekt túžby lyrického subjektu je na základe vyššie uvedeného zrejímavý, subjekt túži po Arkádii (vavrín zelený, ozveny harfy a myrtové tieň sa napokon vzťahujú na pôvodnú, teda grécku a následne rímsku Arkádiu). Idylická krajina pritom je nepoznaná (o čom svedčí otázka: znáš-li?). Je projekciou, predstavou a ďalej: je to objekt-krajina neexistujúca, odhaľujúca – parafrázujúc Horvátha – deficit bytia.

Literárne príťažlivý a frekventovaný topos („*Znasz-li kraj ten, gdzie cytry-na dojrzewa...*“ v podaní Adama Mickiewicza v básni *Do H*** Wezwanie do Neapolu* (1840) ako preklad Goethovo „*Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen...*“) napriek zjavným odkazom na konkrétne, lokálne (talianske) prostredie, reprezentuje idylu lásky, svet nespútanej erotiky, idylickú krajinu, v ktorej u Botto „*slasťou dýcha mach i háj*“. Odkazujúc na jeden z variantov idyly²³ – apelujúci na prekročenie erotických konvencií – Botto vnáša individualizáciu idylických výjavov, napokon odvoláva sa na známy topos „života ako sna“, ktorý ako „*básnik prvého sna*“²⁴ mnohokrát využíva.

Inak sa snový a minulosťný rozmer idyly realizuje v emblematickom texte slovenského literárneho romantizmu, baladicko-lyrickej skladbe Janka Kráľa, *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*. Lyricky subjekt (duplicitný, ako poukázala

22 BOTTO, Ján: *Poézia*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 351.

23 Witkowska konštatuje: „Erotyzm sielanki pasterskiej cechuje przede wszystkim dążenie do wyzwolenia erotyki od moralności. Badacze wskazują na absolutną anarchię erotyczną, nawet rozwiązłość seksualną, wynikającą z marzenia o rozkoszy nie związanej żadnym poczuciem odpowiedzialności“ / „Erotizmus pasterskiej selanki sa predovšetkým vyznačuje snahou o oslobodenie erotiky od morálky. Bádateľia poukazujú na absolútnu erotickú anarchiu, dokonca aj sexuálnu promiskuitu, vyplývajúcu zo sna o blaženosti, nerušenej žiadnym zmyslom pre zodpovednosť“ – preklad M. B. (Pozri Witkowska, c. d., s. 68).

24 KOVÁČIK, Ľubomír: *Básnik prvého sna*. In: BOTTO, Ján. *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 617 – 632.

20 napríklad Jana Pacálová²⁵) v prvom pláne básne štylizovaný na blúdiaceho melancholika a rozorvanca, tuláka („často blúdím, táram sa cez celý boží deň, / hľadajúc kolenačky aspoň dáky kameň“),²⁶ nielen nevie nájsť útulné miesto, svoje *locus amoenus*, ale rovnako nie je schopný nájsť vnútorný pokoj, vnútornú idylu („pokoja mať nemôžeš, všetko kričí: hybaj!“).²⁷ Do idylickej krajiny (ktorú reprezentuje Považie) sa prenáša vo svojich snových predstavách a hľadá ju v spomienkach („Vtedy — v tak biednom stave moja duša letí / do tých krajov posvätných, tej mojej pamäti“).²⁸ Idylický výjav je preto, aj to len do momentu vstupu alebo priam vtrhnutia postavy divného Janka do diania, zdrojom potešenia, spomienkou (citujem len fragment):

„Či neznáte tie kraje, kde v tichej dolinke
po lúčičkách pastierik blúdi s ovčičkami,
tými, z ktorých sám pije, pojí ich vodami
a medzi nimi žije ak' otec v rodinke,
každíčku zná menovať, každíčku zastáva,
medzi nimi vyrástol, medzi nimi spáva?
(...)
V tom kraji tak detinskom, v tak milom tom kraji,
že už hádam nebude lepšie ani v raji,
v tom kraji tam pri Váhu, kde milá rovinka,
býva v jednom domčeku úprimná rodinka.“²⁹

Vstup divného Janka, romantického melancholika do centra diania (ktorý je „divný, nikdy neveselý, hrdý, nikoho si neváži, a ktorému všetko jedno je: dneska či zajtra hniť“³⁰) degraduje pôvodnú idylickú krajinu, narúša jej rad a normy, kazí pôvodnú integritu *locus amoenus*. Súčasťou idylickej krajiny sa divný Janko (lyrický subjekt v snových predstavách Janíka, ktorý „pod svrčinou na brehu načúva“³¹) stáva až posmrtné („Za slnka pastierik ide dolinôčkou, / ide dolinôčkou s trúchlou novínôčkou“³²), a to v momente, v ktorom si obyvatelia idylického Považia uvedomia stratu a smrť. Elegicky ladený záver básne integruje melancholika Janka (protagonistu epicko-baladickéj zložky) s idylickým prostredím, narúša doteraz platný konštrukčný princíp básne (kontrast alebo rozpor medzi rozpo-
ložením lyrického subjektu a idylickým priestorom; naďalej pritom je súčasťou snových predstáv). Početné eufemizmy nie sú len výrazovými prostriedkami, ktoré stvárnajú idylu, ale vnášajú aj elegický tón, tvoriac súčasne svorník, ktorý spája príbeh života so smrťou. V týchto súvislostiach (avšak vychádzajúc z iných

25 PÁCALOVÁ, Jana: Chiméra nepokoja. Jano Král: Zakliata panna vo Váhu a divný Janko (1844). In: *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 84 – 104.

26 KRÁL, Janko: Zakliata panna vo Váhu a divný Janko. In: KRÁL, Ján: *Básne*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 91.

27 Tamže.

28 Tamže.

29 Tamže, s. 91 – 92.

30 Tamže, s. 93.

31 Tamže, s. 99.

32 Tamže.

literárnych tradícií) predložil Śniedziwski tézu, že romantizmus do idylickej poézie opäť vniesol pôvodnú zložitosť idylického sveta a v súlade so sémantikou toposu *et in Arcadia ego* integroval idylu so smrťou, pominuteľnosťou, stratou a napokon aj melanchóliou.³³

Na pôde poľského literárnovedného myslenia poukazoval na prepojenie a historickú spojitosť idyls s melanchóliou v diskurze preromantizmu a romantizmu už v prvej polovici 19. storočia vo viacerých prípadových štúdiách vyššie spomínaný poľský básnik a literárny historik Kazimierz Brodziński, známy predovšetkým ako účastník sporov z čias romantického prelomu z rokov 1818 – 1830.³⁴ Nasledujúc Śniedziewského, ktorý zmienenu problematiku širšie spracoval v monografii *Ele-gijna świadomość romantyków*, práve Brodziński – v rámci doterajšej literárnovednej reflexie považovaný za zástancu idyllickosti v súdobej poľskej literatúre – idylu vnímal ako konvenciu, ktorá nekorešponduje s realitou prvej polovice 19. storočia. Idyla v prvej polovici 19. storočia v poňatí Brodzińskiego získala črty elégie v podobe truchlenia za strateným zlatým vekom.³⁵ Napokon melanchólia v slovenskej literatúre 19. storočia v interpretáciách Ivany Taranenkovej „sa zviditeľňuje predovšetkým v konfrontácii ideálu a skutočnosti“³⁶ a dodám: v slovenskom literárnom romantizme sa realizuje takisto ako stratená reprezentácia odvekých ľudských túžob – idyla neprítomná, nerealizovateľná alebo priam zdeformovaná.

Lyrický subjekt v básni Jána Bottu *Prvý sen* takto truchlí po stratení idyle detstva:

„*Jak sladko, sladko spalo sa mi!*
Sen ten nejde mi z pamäti.
Nebo zlatými plné vtáčkami,
pažiť – samé rajske kvety

33 V knihe sa píše: „Dlatego romantyzm postanowił przywrócić poezji pastoralnej jej pierwotną złożoność; poddał ostrej krytyce świat dworskich i konwencjonalnych sielank osiemnastowiecznych, poszukując w ten sposób takiej formy wyrazu, która pomieściłaby w sobie opowieść o życiu i śmierci. Tak właśnie połączono pierwiastki idylliczne (sielskie, arkadyjskie) z dojmującym poczuciem ich przemijania bądź utraty, wprowadzając tym samym tonację elegijną“ / „Preto sa romantizmus rozhodol obnoviť pôvodnú zložitosť pastorálnej poézie. Ostro kritizoval svet dvorských a konvenčných idýl z 18. storočia, čím hľadal spôsob vyjadrovania, ktorý vie zahrnúť príbeh o živote a smrti. Takto sa idylické prvky (selankové, arkadické) skombinovali s intenzívnym pocitom ich pominuteľnosti alebo straty, a napokon týmto sa zaviedol aj elegický tón“ – preklad M. B. (Śniedziwski, c. d., s. 240).

34 Pozri napríklad DOPART, Bogusław: Problematyka sporów przełomu romantycznego w Polsce (1818 – 1830). In: DOPART, Bogusław: *Polski romantyzm i wiek XIX. Zarysy, rekonstrukcje*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2013, s. 63 – 100.

35 Brodziński konštatuje: „Piękności natury mogą nas przenieść do obrazów natury złotego wieku, ale zbyt już jest trudno przenieść się w stan jego pasterzy. Przeto idylla, acz w najszczęśliwszy stan człowieka myśl unosząca, chociaż z wszelkimi wdziękami wystawiona, utracą swą wartość, bo prawdę straciła“ / „Krásy prírody nás môžu preniesť k predstavám o zlatom veku, ale je príliš ťažké vcítiť sa do rozpoloženia pastierov. Preto idyla, hoci odkazuje na najšťastnejší stav človeka, prenáša tam jeho myšlienky a má svoj pôvab, stráca svoju hodnotu, pretože stratila svoju pravdu“ – preklad M. B. (BRODZIŃSKI, Kazimierz: O klasyczności i romantyczności tudzież o duchu poezji polskiej. In: *Pisma estetyczno-krytyczne*, zv. 1. Warszawa: Wydawnictwo Gabinetu Filologicznego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1934, s. 25).

36 TARANENKOVÁ, Ivana: Na rube sprítomňovania ideálu: Melanchólia v slovenskom literárnom realizme. In: MIKUŁOVÁ, Marcela – TARANENKOVÁ, Ivana (eds.): *Konfigurácie slovenského realizmu. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno: Host, 2016, s. 225.

(...)

*I všetky túžby i nádeje,
čos' kreslí duša únosná,
i pieseň v srdci mojom čo zneje:
to tieň, ozvena toho sna.*³⁷

Romantizmus do registra literárnej obraznosti vnáša široký diapazón súkromných pastorálnych mýtov, vidiac v detstve obdobie panenskej nevinnosti a šťastia (Mickiewicz sa napokon do „krajiny, v ktorej prežil detstvo“ vracia napríklad v *Pánovi Tadeášovi*).³⁸ S nostalgicky vnímaným, idylickým detstvom kontrastuje disharmonickosť zrelého veku, zbavenie sa prvotnej (detskej) naivty, ktorá zaručovala jednotné prežívanie sveta. V tomto zmysle sa *Prvý sen* Jána Bottu bliži k elegii, chápanej – nasledujúc Brodzińskiego – „ako básnická ilustrácia jemnej bolesti, povzbudenej spomienkou alebo túžbou“.³⁹ Napokon, definitívnym návratom k idyle detstva, ktorú sprevádza u Bottu matkina modlitba, je „večný sen“, čiže smrť, interpretovaná ako odchod zo sveta nesúladu, ktorý idylu pripúšťa len v podobe „zlatej chvíle“.⁴⁰

Idyla v diskurze slovenského romantizmu je pritom mnohokrát vidieckou idylou, ozvenou selanky s folklorizujúcimi a vlasteneckými prvkami. Jej *locus amoenus* reprezentuje nielen idylická krajina, ale aj „šťastný dom, miesto bezpečia a úniku z okolitého, širokého sveta (...), čím sa bliži k poetike *biedermeieru*“.⁴¹ Signifikantné u Kráľa však je, že „takéto [harmonické, idylické – M. B.] *my manželstva mešťania neznáme*“.⁴² V *zakliatej panne vo Váhu a divnom Jankovi*, v kraji pri Váhu „*kde večer deti prosia mamičku / o jednu národnú pesničku*“⁴³ je badať ozveny selanky, ako ju definovala Lenka Rišková, keď interpretovala *Selanky* Jána Hollého: „Mesto je pre takýto typ idyly [selanku – M. B.] absolútne nevhodným prostredím, pretože je nositeľom moderných civilizačných vplyvov, ktoré svojou tendenciou urýchľovať život a najmä narúšaním či neakceptovaním tradícií oslabujú žiadanú harmóniu a stabilitu“.⁴⁴ Týmto sa však otvára priestor pre otázky, ktoré prekračujú tematický záber tejto prípadovej štúdie – pre konceptualizáciu idyly a jej variácií v jednotlivých literárnych diskurzoch, ako aj topografické umiestnenie a literárne reprezentácie idyly, súvisiace s národno-obrodeneckou funkciou literatúry tých čias.

37 BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 353 – 354.

38 „Kraj lat dziecinnych! On zawsze zostanie święty i czysty, jak pierwsze kochanie“ / „kraj detských liet! On v srdci zostane ti, jak prvá láska vždy čistý a svätý“ – preklad Rudolf Skukálek (MICKIEWICZ, Adam: *Pan Tadeusz. Czyli ostatni zjazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812, we dwunastu księgach wierszem*. Gdańsk: Tower Press, 2000, s. 406 / MICKIEWICZ Adam: *Pán Tadeáš alebo Posledný nájazd na Litve*. Preklad Rudolf Skukálek. Bratislava: SVKL, 1962, s. 337). U Mickiewicza však dochádza k nacionalizácii idylického priestoru.

39 BRODZIŃSKI, Kazimierz: O elegii. In: *Pisma estetyczno-krytyczne*, zv. 1. Warszawa: Wydawnictwo Gabinetu Filologicznego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1934, s. 319 – 320.

40 BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 353 – 354.

41 ŠIDÁK, Pavel: Sen o ideálu. Elegie a idyla. In: ŠIDÁK, Pavel: *Úvod do studia genologie. Teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha: Akropolis, 2013, s. 239.

42 Kráľ, c. d., s. 92.

43 Tamže.

44 Rišková, c. d., s. 49.

Za predpokladu, že významovým príznakom idyly je *locus amoenus* (útulné miesto) v diskurze romantizmu funkciu *locus amoenus* občas preberá elegické *locus terribilis*, ktoré sa realizuje v podobe erbových romantických toposov – napríklad cintorína alebo zrúcaniny stredovekého hradu.⁴⁵ Vyššie zmienenú koexistenciu idyly a elégie ilustrujú napríklad básnické skladby anglického preromantického básnika Thomasa Graya, vrátane známej *Elégie písanej na vidieckom cintoríne* (1751),⁴⁶ preloženej Josefom Jungmannom ako *Elegie na hrobkách vesníckych* a následne Jaroslavom Vrchlickým ako *Elegie psána na hřbitově vesnickém* (idylické výjavy citujem v preklade Jaroslava Vrchlického:

„kraj slávnostní se halí ve mlčení (...)
zvon ospalý stáj skolébává v snění (...)
Snad řekne jednou pastýř, šedý kmet:
Jej vídal jsem [zosnulého – M. B.], jak za úsvitu rána
spěl chvatným krokem rosy niče sled by zřel,
jak sluncem lesní mýtí je tkána (...).“⁴⁷

Spev slávika v *Elégii na vidieckom cintoríne* nahradí húkanie sovy, slnečný deň zas tmavá noc a pod). Obdobnú podobu (koexistenciu idylického *locus amoenus* s elegickým *locus terribilis*) má motív cintorína v básni Jána Bottu *Dva hroby*, koncipovanej ako stret dvoch vízií sveta, sčasti ako dialóg medzi starostlivou matkou a synom, ktorý sa chystá na vojnu:

„Za horami, za vodami tiahne sa dolinka,
v tej dolinke zelenuškej je malá dedinka,
v tej dedinke maličičkej biely domček stojí,
v tom domčeku Janík bystrý na vojnu sa strojí (...).“⁴⁸

Vojna, ako alegória smrti, síce v začiatkovej časti básne idylu degraduje, avšak záver básne integruje idylu so smrťou (alebo elegickým vyzdvihovaním pominuteľnosti ľudskej existencie). V dôsledku kontrastu, ktorý je konštrukčným princípom básne, ako aj z dôvodu splývania *locus amoenus* s *locus terribilis*, sa ako útulné miesto javí práve cintorín:

„V cintoríne tmavom, na východnej strane,
oj, stoja dva hroby novonasypané.
(...)
Pri druhom vrbička leží zasadená,

45 Pozri napríklad HRBATA, Zdeněk: Hradý a jejich zříceniny. In: HODROVÁ, Daniela (ed.): *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. Praha : H & H, 1997, s. 25 – 40.

46 Pozri Śniedziewski, c. d., s. 47 – 65.

47 Dostupné online: https://cs.wikisource.org/wiki/Elegie_ps%C3%A1na_na_h%C5%99bitov%C4%9B_vesnick%C3%A9m [20.12.2017]. Viac k téme dobových prekladov svetovej literatúry: VOJTECH, Miloslav: Slovenská literatúra národného obrodzenia a európsky literárny kontext. In: POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš – KUSA, Mária: *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slavistice VI*, Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 171 – 189.

48 BOTTO, Ján: *Básnické dílo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 123.

(...)

*A ten druhý hrob len dáždíček polieva,
len z neba mesiačik bledý ho sušieva.*⁴⁹

Obrátenú tvar *locus amoenus* nachádzame napríklad aj v básni Janka Kráľa *Krivoprísažnica*, kde „v maličkej záhradke (...) pod stromkom kvetistým [stojí – M. B.] *drevená lavička*“,⁵⁰ teda miesto stretnutia dvojice zalúbencov. Po údajnej Mariškinej krivej prisaha Janíkovi, sa pôvodne *locus amoenus* mení na „*pod stromkom zmrznutým drevenú lavičku*“ a miesto „*tichého vetrička*“ sa ozýva hukot silného vetra. „*Či tebe, Mariška, bôle pokoj dajú?*“, zaznieva otázka na záver tejto dialogickej skladby.⁵¹

Realizácie idyly v diskurze romantizmu nadobúdajú rovnako podobu polemiky s idylickou konvenciou. Napriek viacerým ozvenám idyly v literárnom diskurze romantizmu a jej melancholickým transformáciám, práve romantici vniesli kritiku idyly vnímanej ako prežitok sentimentálnej poetiky.⁵² Polemicky k selanke pristupoval napokon Mickiewicz, keď písal: „*Nasz naród się prostota, gościnnością chlubi / Nasz naród scen okropnych, gwałtownych nie lubi / Śpiewać, na przykład, wiejskich chłopców zalecanki / Trzody, cienie – Sławianie, my lubim sielanki*“,⁵³ vkladajúc túto poznámku do úst ironicky vykresleného LITERATA IV, ktorého prototypom bol ináč Kazimierz Brodziński. Obdobné kritické gesto je badať napríklad u Bottu v básni *Oj, borový haj zelený*:

*„Oj, borový háj zelený,
rozmajrínom obsadený,
rozmajrínom, ružičkami,
červenými kvietčkami.
Čo si taký utešený
ako rájik pozlátený?“*⁵⁴

A teda háj, v ktorom „*sladko spieva holubička*“, chváliac si osvojený priestor. Polemika holubičky so sokolom, ktorý „*chce letieť ponad svety*“, je metonymickou reprezentáciou romantického vzťahu k idyle, obhajobou disharmónie (ako vraví sokol, ktorý sa napokon od holubičky vzdáľuje: „*Milšie sú mi hromov hlasy / ako piesne útlej krásy!*“⁵⁵) a v konečnom dôsledku ilustráciou romantickej túžby po slobode, presahujúcej ohraničený priestor sentimentálnej idyly.

49 Tamže, s. 125.

50 KRÁĽ, Janko: *Básne*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 131.

51 Tamže, s. 132.

52 WITKOWSKA, Alina: *Sławianie, my lubim sielanki*. Warszawa : PIW, 1972, s. 124 – 143. Najmä kapitola *Sielskość potępiona*.

53 MICKIEWICZ, Adam: *Dziady*, zv. III. Dostupné online: <http://dziady.klp.pl/a-5303-7.html> [3.12.2017]. „Náš národ sa jednoduchosťou a pohostinnosťou chlúbi / Náš národ strašných, násilných scén neľúbi / Spievať, napríklad, dvoriacich chlapcov radovánky / O statkoch a tieňoch – Sławiania, my lubim selanky“ – preklad M. B.

54 BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 114.

55 Tamže, s. 116.

Melancholické transformácie idyly v diskurze slovenského romantizmu sú pritom funkčné ako jeden z viacerých prejavov vnútornej dialogickosti, romantického synkretizmu a apelu na novú víziu (neharmonického) sveta. Subjekt teda vníma idylu predovšetkým ako snový obrázok, často obohatený o atribúty, ktoré sú symbolom pomínutelnosti (napríklad cintorín, zrúcanina) a zároveň tvoria fundament romantickej imaginácie.⁵⁶ Minulostný rozmer romantickej idyly a degradácia idyllickej krajiny (ku ktorej okrem iného patria nielen variácie na topos *et in Arcadia ego*, ale aj spĺyvanie *locus amoenus* s *locus terribilis*) sú na jednej strane polemikou s aktuálnym svetom⁵⁷ (vystihujú prežívanie neidyllickosti vonkajšieho sveta), na druhej sú zas jedným z prejavov romantickej citlivosti a rozorvanosti (ako bolo ukázané: subjekt túži po vnútornej idyle, vníma ju však ako neprítomnú, ako stav, ktorý je v súčasnosti nedosiahnuteľný, rozporuplný). Ako poznamenal melancholik Mikuláš Dohnány vo svojich *Dumách*: „*Kde nájdeš pokoj vo svete širokom! / V ňom ustavičné panuje hemženie; / niet ho na zemi, niet v mori hlbokom, / živlov stvorených večné je brojenie (...)*.“ A ďalej: „*Pekné sú hory i doliny naše, / po ktorých bystré hrkocú potoky / (...) hviezdy ligotné, slnka tvár ohnivá, / jeľše i vrba i topol' vysoký, / skadiaľsa vtáčka sladký hlas ozýva, – / ale pustý človek ku všetkému zívá.*“⁵⁸ Romantický, individualizovaný a reflexívny subjekt je takto uzatvorený sám do seba a za predpokladu, že je zbavený vonkajších vplyvov, obracia sa smerom k melanchólíi.⁵⁹ Týmto sa však opäť dostávam k téme, ktorá prekračuje tematický záber tohto príspevku – t. j. k romantizmu ako literárnemu diskurzu, ktorý okrem iného vďaka zdôrazneniu významu vnútorného prežívania a obráteniu sa do individuálneho vnútra, „otvoril okná“ a prichystal pôdu pre slovenskú modernú literatúru.

Štúdia vznikla ako súčasť kolektívneho grantového projektu VEGA 2/0025/16 *Textové figurácie slovenskej literatúry 19. storočia*. Vedúca riešiteľka Mgr. Ivana Taranenkova, PhD.

Literatúra

- BIEŇCZYK, Marek: *Melancholia. O tych, co nigdy nie odnajdą straty*. Warszawa : SiC!, 2000.
- BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006.
- BOTTO, Ján: *Poezia*. Bratislava : Tatran, 1975.
- BRODZIŃSKI, Kazimierz: *Pisma estetyczno-krytyczne*, zv. 1. Warszawa : Wydawnictwo Gabinetu Filologicznego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1934.
- DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy* [3. a 14.] In: *Romantickí mesianisti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 58 – 67.
- DOPART, Bogusław: *Polski romantyzm i wiek XIX. Zarysy, rekonesanse*. Kraków : Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2013.

56 Pozri Horváth, c. d., s. 227.

57 Pozri Zaleski, c. d., s. 9.

58 DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy* [3. a 14.] In: *Romantickí mesianisti*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 58 – 67.

59 Pozri Horváth, c. d., s. 22. Autor sa odvoláva na *Vyznania* Jeana Jacquesa Rousseau.

- GAZDA, Grzegorz – TYNIECKA-MAKOWSKA, Słowinia (eds.): *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Kraków : Universitas, 2006.
- HORVÁTH, Tomáš: *K poetike literárneho subjektu (modernizmus a okolie)*. Bratislava : Veda, 2016.
- HRBATA, Zdeněk: Hrady a jejich zříceniny. In: HODROVÁ, Daniela (ed.): *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. Praha : H & H, 1997, s. 25 – 40.
- JENKYN, Richard: Pastoral. In: JENKYN, Richard (ed.): *The Legacy of Rome. A New Appraisal*. Oxford : Oxford University Press, s. 151 – 175.
- KLÁTIK, Zlatko: *Slovenský a slovanský romantizmus. Typológia epických druhov*. Bratislava : Veda, 1977.
- KOVÁČIK, Ľubomír: Básnik prvého sna. In: BOTTO, Ján: *Básnické dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 617 – 632.
- KRÁL, Janko: *Básne*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014.
- KUZMÁNY, Karol: O kráse. In: KUZMÁNY, Karol: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 333 – 344.
- PÁCALOVÁ, Jana: Chiméra nepokoja. Jano Král: Zakliata panna vo Váhu a divný Janko (1844). In: *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 84 – 104.
- PANOFKY, Erwin: „*Et in Arcadia Ego*”. *Poussin and the Elegiac Tradition*. Dostupné online: https://lauradufresne.files.wordpress.com/2013/10/e-panofsky_et-in-arcadia-ego.pdf [13.12.2017].
- RIŠKOVÁ, Lenka: Medzi folklórnou inšpiráciou a umeleckou štylizáciou. Ján Hollý: Selanky (1835 – 1840). In: *Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 48 – 69.
- ŚNIEDZIEWSKI, Piotr: *Elegijna świadomość romantyków*. Gdańsk : słowo/obraz terytoria, 2015.
- SUCHON, Barbara: *Dzieje sielanki słowackiej na tle europejskim*. Kraków : Universitas, 1994.
- ŠIDÁK, Pavel: Sen o ideálu. Elegie a idyla. In: ŠIDÁK, Pavel: *Úvod do studia genologie. Teorie literárního žánru a žánrová krajina*. Praha : Akropolis, 2013, s. 236 – 244.
- TARANENKOVÁ, Ivana: Na rube sprítomňovania ideálu: Melanchólia v slovenskom literárnom realizme. In: MIKULOVÁ, Marcela – TARANENKOVÁ, Ivana (eds.): *Konfigurácie slovenského realizmu. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno : Host, 2016, s. 220 – 242.
- VOJTECH, Miloslav: Slovenská literatúra národného obrodzenia a európsky literárny kontext. In: POSPÍŠIL, Ivo – ZELENKA, Miloš – KUSÁ, Mária: *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svět. Brněnské texty k slovákistice VI*. Brno : Masarykova univerzita, 2004, s. 171 – 189.
- WITKOWSKA, Alina: *Sławianie, my lubim sielanki*. Warszawa : PIW, 1972.
- ZALESKI, Marek: *Echa idylli w literaturze polskiej doby nowoczesności i późnej nowoczesności*. Kraków : Universitas, 2007.

Mgr. Magdalena Bystrzak, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: magdalena.bystrzak@savba.sk